

DWAZE WOLK

Dwaze Wolk

Het leven van zenmeester
Ikkyu Sojun

Sjon van der Tol

Copyright © 2026
Uitgeverij Ka.Dag
Samenstelling: Sjon van der Tol
Opmaak en cover: Broos&Co
Drukwerk: BraveNewBooks
ISBN: 9789465463308

Cover:
achtergrond: FlufyBolle/Devianart
Tekening Ikkyu: Bokusai

-1-

— —

Inhoud

0 - Inleiding

- Ikkyu en Japan 7
- Zijn gedichten 9
- Furyu 13
- over dit boek 15

1- Kyoto (1394-1423)

- Ankoku-ji 20
- Kennin-ji 22
- Meester Keno 25
- Meester Kaso 27

2- Thuisloos (1423-1451)

- Zwerver 43
- Het keizerlijk hof 52
- Sakai 54
- Yoso en Nioi-an 57
- Shida-ji 62
- Drank en bordelen 70
- De criticus 78
- De musicus 80

3- Katsuro-ken (1451-1467)

- De hut van de blinde ezel 85
- Trefpunt kunstenaars 86
- Boudoir-droom 92
- Rampen 94

4- Shuon-an (1467- 1474)	
— Moeilijke jaren	99
— Kalligrafie	103
— Zengedichten	106
— Essays	113
— Meester Kido en de leerlingen	120
— Santengo	122
— Oorlog	126
— Mori	129
5- Daitoku-ji (1474-1481)	
— Hoofdabt	139
— Herbouw	143
— Het laatste jaar	147
6- Epiloog	153
7- Noten	159
8- Index	161
9- Bronnen en verder Lezen	165

Inleiding

— Ikkyu en Japan

In Japan wordt Ikkyu beschouwd als een van de meest significante en excentrieke figuren in de geschiedenis van zen. Zijn leven als zwerver in een strooien regenmantel en hoed paste nog wel netjes in de zen traditie. Voor de rest werd zijn gedrag door de samenleving waarin hij leefde en dan voornamelijk de zen autoriteiten en de aristocratie, als ongehoord, buitensporig en uitdagend beschouwd.

Dat kwam vooral omdat hij zelf in de wereld van zen een insider was. Hij was een erkend rinzai zenmeester en bezat ook nog eens keizerlijk bloed. Daarnaast was hij ook dharmafgennaam in een lange overleveringslijn van zenleraren en daardoor nauw verbonden met de grote en machtige keizerlijke tempel Daitoku-ji. Daardoor viel, in de ogen van velen, zijn 'dwaze' manier van handelen des te meer op. Was hij gewoon een excentriekeling geweest die wijnkroegen en bordelen bezocht, dan werden zijn gedichten alleen maar door zijn dronken vrienden in de kroeg gehoord en was hij nu al lang vergeten.

Als we Ikkyu kort zouden moeten omschrijven, dan was hij een fundamentalist, die waarden en deugden van de grote stichters van de rinzai school strikt nastreefde en naleefde en tegelijkertijd was hij een iconoclast, hij brak met omgangsvormen en regels die zelfs de oude zenmeesters voor hem niet durfden te breken. Zijn voorliefde voor het fundamentalisme maakte hem een iconoclast, iemand die heilige huisjes omverschopte, in de sociale realiteit van zijn eigen tijd.

Onder de oude Chinese ch'an¹ meesters waren er meesters die ook tamelijk excentriek gedrag vertoonden en binnen zen nog steeds vereerd worden als grote zenmeesters, omdat ze binnen de 'lijntjes' bleven. Voorbeelden zijn de kluisenaar Han San en de deugnieten P'u Hua en Pu Tai die kwajongensachtige streken uithaalden en tegen heilige huisjes schopten. Maar geen van deze oude meesters combineerden fysieke verlangens en hartstochten met een bestaan als zenmeester in hun religieuze zoektocht naar de 'ware zen'. Zenmeesters spraken nooit over hun seksuele verlangens, over bordelen, drank en kroegen. Ze gingen in hun iconoclastische retoriek ook nooit zo ver en braken in hun gedrag niet de kloosterge-loften.

Over het leven van Ikkyu weten we vrij veel dankzij één van zijn trouwste leerlingen, Bokusai. Hij hield per jaar een overzicht bij wat Ikkyu in het publiekelijke leven zoal deed. Deze biografie werd later bekend onder de naam *Ikkyu Nempo*, ofwel *De kronieken van de monnik Ikkyu van de Oostelijke Zee*. Hoewel er na zijn dood nog vele verhalen over hem verschenen en op schrift werden gesteld, wordt deze biografie als de meest betrouwbare beschouwd.

Ikkyu noemde zichzelf een 'Dwaze Wolk'. Zeker in de ogen van de wereld waarin hij leefde, was hij een dwaas, maar deze dwaasheid maakte hem ongeëvenaard groot in de geschiedenis van zen. En gelijk een wolk was zijn leven. Monniken worden in Japan aangesproken als *Bo-san*, Mijnheer Boeddha, maar hun eigenlijke titel is *unsui*, Water-wolk. Het leven van de monnik is als het water, dat altijd met de stroom mee vloeit en als een wolk, die zich onthecht laat meedrijven in het luchtruim zonder bezittingen en zonder gebukt te gaan onder de last van verlangens.

Maar een wolk kan vele vormen aannemen: van een lieflijk, lichtvoetig streepje dat de hemel siert tot een machtige, dreigende donderwolk die de aarde verduistert. Zo veelzijdig was Ikkyu's persoonlijkheid. Als we zijn gedichten gaan lezen, dan zullen we zien dat in het woord 'wolk' de betekenis meeklinkt van *Un'u*, 'wolk-regen', een eufemisme voor fysieke

liefde. Hij gebruikt deze combinatie van woorden vaak in zijn gedichten. De door Ikkyu gekozen naam bevat ook een verborgen verwijzing naar 'gek van liefde'. Als monnik bezat hij een hartstochtelijke liefde voor de wereld, de natuur, zijn 'ware' zen en mensen.

De gebeurtenissen in het Japan van de vijftiende eeuw hebben grote invloed gehad op zijn denken en zijn gedichten. Ikkyu leefde van 1394 tot 1481 in een Japan dat in die tijd veel opstanden, oorlogen en geweld kende. Het was de periode van het Ashikaga shogunaat dat regeerde vanuit Kyoto, een periode die ook wel bekend staat als de Muromachi periode. In een heel korte samenvatting: het shogunaat probeerde de macht te behouden en uit te breiden en daarom probeerden ze de macht van de aristocratie en van de keizer zoveel mogelijk in te perken. Daarnaast legde het shogunaat het volk hoge belastingen op en die kwamen daar herhaaldelijk tegen in opstand. Dit leidde, vooral in de straten van Kyoto, tot veel uitbarstingen van geweld tussen de verschillende partijen. Toen ook nog de *daimyo* (feodale heren) er zich met hun legers en hun samoerai mee begonnen te bemoeien gleed Japan langzaam af naar de Onin oorlog. Deze strijd, tussen shogun-keizer-*daimyo*, bleef tot na Ikkyu's dood bestaan en pas in 1603, bij de vereniging van Japan onder het Tokugawa shogunaat, keerde de vrede terug. In deze conflicten fungeerde de zentempels als grote machtscentra, zowel in bestuurlijke zin, financiële zin, als militaire zin en zen was alleen belangrijk als het geld, macht en aanzien opleverde.

— Gedichten

In die tijd was de erudiete geleerde-gentlemen iemand die uitblonk in drie disciplines: poëzie, kalligrafie en kwast- en inkttekeningen. In Ikkyu waren deze drie disciplines verenigd, als een vorm van religieuze expressie van zen.

Als we de verhalen uit *Ikkyu Nempo* over zijn leven lezen, dan komen nog niet veel over de persoon Ikkyu zelf te weten.

Deze leren we beter kennen aan de hand van zijn gedichten. Ikkyu begon met het schrijven van gedichten toen hij nog een tiener was. Hij schijnt elke dag wel een gedicht te hebben gemaakt. Dat zou betekenen dat hij zo een 30.000 gedichten heeft geschreven, maar het overgrote deel heeft hij meteen weer weg gegooid of zoals hij het zegt, in de wind gegooid. Nooit was zijn doel een groot dichter te worden.

Gelukkig gingen niet al zijn gedichten verloren, want een aantal werd door zijn leerlingen en volgelingen verzameld. Zo zijn er meer dan duizend gedichten bewaard gebleven die door zijn leerlingen zijn gebundeld in de *Kyounshu* ofwel *De verzamelde gedichten van de Dwaze Wolk*. Het werk bevat gedichten die geschreven zijn in het klassieke Chinees, met soms een inleiding in proza, waarin de situatie rond het schrijven wordt uitgelegd.

De oorspronkelijke Japanse poëzie is altijd nauw verbonden geweest met een contemplatieve beschouwing over de natuur, met verfijnde en terughoudende emoties, eerder suggererend dan vaststellend en met een subtiel gevoel voor nuances, allemaal kenmerken die we terugvinden in de *haiku*, *uta* en *renga* gedichten. Ze gaan over de liefde voor de natuur of over een verlangen naar liefde, maar zullen nooit naar seks verwijzen. Ze kunnen gaan over het gedwongen gescheiden zijn van geliefden, maar dan beschreven in onschuldige termen, vaak met voorbeelden uit de natuur zoals het zuchten van de pijnbomen. Of ze drukken onderdrukte menselijke emoties uit, maar dan heel suggestief in plaats van direct.

Daarom is het zo bijzonder dat men een dichter tegenkomt, in wiens gedichten deze kenmerken allemaal ontbreken. Ikkyu's gedichten zijn krachtig, direct en lijken spontaan 'in het moment' geschreven te zijn, in plaats van dat er lange tijd over nagedacht is voordat ze op papier werden gezet. Niet vaak is zijn poëzie een gevolg van rustige reflectie. Het is meer poëzie geschreven in het vuur van het moment met krachtige soms hevige emoties als verzet, woede, hartstocht, wroeging. Uit zijn gedichten spreekt zijn verlichte zienswijze

en de daaruit voorkomend grote zelfverzekerdheid. Hij schrijft openlijk over seks en vrouwen, iets wat in die tijd voor een zenmeester schandalig werd gevonden. De gedichten die hij schreef voor zijn grote liefde 'Vrouw' Mori worden beschouwd als de mooiste erotische gedichten in de Japanse literatuur. Tot dan had nog nooit een Japanse dichter zo openlijk over zijn gevoelens geschreven. Zijn poëzie is heel persoonlijk in een cultuur waarin aan het individu maar weinig waarde werd gehecht.

Naast bovenstaande onderwerpen, schreef Ikkyu ook veel gedichten over het filosofische en soteriologische probleem van non-dualiteit en het wederzijds afhankelijk zijn van tegengestelden. Zijn ideeën kwamen niet alleen voort uit de zen filosofie, waar deze ideeën zo een centrale plaats innemen, maar ook vanuit zijn eigen inzichten en de praktische toepassingen ervan in het dagelijkse leven.

Zijn gedichten vallen ook op omdat ze vaak afwijken van de structuur van de gedichten die door klassieke Chinese dichters en Japanse zenmeesters zijn geschreven. Zijn gedichten lijken soms op collages. De samenhang tussen de regels zijn niet altijd gebaseerd op een logische of rationele continuïteit. De ene regel roep de ander op, soms als contrast, soms (al dan niet) willekeurig. Sommigen schrijvers zeggen dat Ikkyu's gedichten vaak een soort koan zijn. Men zou er nog aan toe kunnen voegen dat Ikkyu met zijn gedichten ook een nieuwe dimensie aan het begrip verlichte zenmeester of *roshi* heeft gegeven.

Al hebben veel van zijn gedichten een serieuze ondertoon, hij nam het schrijven van gedichten vaak ook niet al te serieus en hebben ze een humorvolle ondertoon. Hij hechte zich ook niet zo aan zijn gedichten. In de tempels waren het vooral de erudiete zenpriesters die gedichten schreven. Dit werd gezien als een heel serieuze aangelegenheid en een bezigheid waarmee men ook naam kon maken. In een gedicht spot hij met deze zenpriesters (of misschien met zichzelf?):

De literatuur bespottend

*Mensen worden zo dom als koeien en paarden geboren;
poëzie ontstaat als het werk van de duivel.*

*Hoogmoed, valse trots en veel soorten gehechtheid
zijn het gevolg.*

*Hoe spijtig dat sommigen religieuzen
dit door demonen platgetreden pad opgaan.*

En in een ander gedicht waarschuwt hij hen voor de gevolgen:

*Meesterwerken van poëzie en proza,
een gouden en jade geluid.*

*Woorden, woorden, zinnen, zinnen ...
iedereen is onder de indruk.*

*Maar denk je dat de Koning van de Hel
gecharmeerd zal zijn door elegante verzen?*

*Pas op voor zijn ijzeren zwaard
en de dreigende ogen van de demon.*

Het Klassieke Chinees in de tijd van Ikkyu werd toen alleen geschreven en gesproken door de intellectuele bovenlaag van de bevolking en de geletterden onder de zenpriesters.² Voor hedendaagse Japanners is het oude Chinees moeilijk te lezen, mede omdat na de Meiji-hervormingen van einde negentiende eeuw, Japan zich zo sterk op het Westen richtte dat het zijn oude cultuur vergat. Ook voor westerse academi-ci is het klassieke Chinees heel moeilijk te lezen en te vertalen in het Engels of een andere taal.

Zijn gedichten staan vol met toespelingen en verwijzingen naar uitspraken en handelingen van oude Chinese meesters, keizers en zenpatriarchen. Maar ook verwijzingen en toespelingen op de taoïstisch mythologie, op legenden en koans. Ikkyu bezat deze kennis, hij was voor zijn tijd uitermate erudiet. Ook schreef hij vaak vanuit een persoonlijke ervaring, die we nu niet meer kennen. Een vertaler die hier niet mee

bekend is en voor wie deze verwijzingen, dubbele bodems, dubbelzinnigheden en ambivalente betekenissen in zijn gedichten niet herkent, mist veel van de kracht van zijn gedichten.

Voor vertalers is een bijkomend probleem de strakke structuur van de klassieke Chinese poëzie, waarin een gedicht vier regels met zeven schrifttekens moet hebben. Ook moet de dichter vaak zich in allerlei bochten wringen, vanwege het rijm en de intonatie. Verder kent het Chinees in deze gedichten geen persoonlijke voornaamwoorden, waardoor het soms onduidelijk is naar wie of wat verwezen wordt.

Tot slot kan men zich afvragen voor wie hij die gedichten schreef. Soms krijgt men de indruk dat hij ze voor zichzelf schreef, als een soort uitlaatklep of vanuit zijn passie om misstanden aan de kaak te stellen. Zijn publiek was waarschijnlijk beperkt. Werden ze ook in de zentempels gelezen? Het waren waarschijnlijk niet de mensen die hij op zijn omzwervingen tegenkwam, de vissers en boeren, de bezoekers aan de kroeg, de dames in het bordeel. Voor hen is het Chinees te moeilijk. Bij sommige gedichten is het publiek duidelijk. Het gaat om educatieve gedichten voor zijn leerlingen en waarschijnlijk ook voor zijn kring van culturele vrienden die hij later in zijn leven om zich heen verzamelde.

Naast bovenstaande gedichten schreef Ikkyu ook gedichten (*waka*) in de volkstaal. Deze zijn ook verzameld in de *Doka*, ofwel *Gedichten over de Weg*. Ze hebben als onderwerp een zen gedachte of overweging en zij vaak educatief van aard. Het is een dichtvorm die vaak door zenmeesters wordt gekozen als ze uitdrukking willen geven aan hun zen realisaties.

— Furyu

Furyu is een belangrijk esthetisch begrip in het leven van Ikkyu en in zijn gedichten gebruikt hij het woord regelmatig. Binnen de traditionele Japanse cultuur is de vraag wat *furyu* betekent een complexe kwestie.

De oorsprong van het begrip *furyu* ligt in het taoïsme en het Chinese woord voor *furyu* bestaat uit twee schrifttekens, *fu* en *ryu*. *Fu* betekent letterlijk 'wind' en *ryu* betekent 'stroming'. Beide veronderstellen beweging, de ene van wind en de ander van water. Psychologisch gezien suggereert *fu* een vrije beweging, niet gebonden door sociale tradities of conventies, want wie kan de wind belemmeren? De wind kan niet door wetten worden vastgelegd en, of het nu een koel briesje is of een hevige storm, hij beweegt met een eigen ongebonden vitaliteit. *Ryu* verwijst naar het bewegen van het water in een rivier, maar meer algemeen naar al het water dat stroomt, of dit nu een bergbeekje is of de Ganges.

Binnen het Chinese taoïsme wordt water verbonden met het passieve (*yin*), als tegenovergestelde van het actieve (*yang*) van de kracht van de wind en vormen zo het onafscheidelijk duo *yin-yang*. Met het voortgaan van de tijd erodeert het water (*yin*) de harde rotsen (die heel *yang* zijn) weg. Daarom zit in de samenstelling wind-stroming een gevoel van tijd, een vierde dimensie, van een beweging die gelijk is aan tijd.

Filosofisch gezien geeft het zo een idee van 'eeuwigheid', zichtbaar in de stroom water vanuit een ongeziene bron in een ongeziene richting naar een ongeziene bestemming. Zo wordt de 'stroming' van water in bredere zin de stroming van het leven of de kracht van de beweging van de natuur.

Maar *furyu* wordt ook vaak gedefinieerd als de 'esthetica van het onconventionele'. In een breder psychologisch perspectief wordt het geassocieerd met een iconoclastische houding, een vrijdenken geworteld in een idealisme. Men kan het ook beschouwen als een aandachtig zich bewust zijn, die voortkomt uit de zen van poëtische ontvankelijkheid. Een leven dat niet in overeenstemming met *furyu* wordt geassocieerd met onaandachtig leven, automatisch en gedachteloos handelen en het streven naar van alles. Ikkyu Sojun was als een iconoclastische rinzai zenmeester de belichaming van *furyu*.

Als Ikkyu het over *furyu* heeft legt hij de nadruk op dit onconventionele, het niet gebonden zijn door en zich niet onderwerpen aan conventies door een vrije geest, ofwel het voorbij deze illusionaire wereld reiken door een onconventionele geest. Deze onconventionele vrije geest kan zich op veel manier tonen, door grote liefde voor de natuur, als kluzenaar, door een excentriek zelfportret, het openlijke verklaren van seksuele verlangens, of het kritiek hebben op mistanden, enzovoort. Ikkyu probeerde dit abstracte ideaal in zijn kalligrafie en gedichten te bezielen en probeerde het idee van *furyu* in ieder aspect van zijn manier van leven te laten doordringen.

In zijn gedichten komt het woord *furyu* ook vaak voor als bijvoeglijk naamwoord en drukt dan een vorm van bewondering uit: een mooi landschap, een mooie vrouw, de stemming bij een avondje met veel sake, gedenkwaardige muziek in de ochtendnevel, het licht van de maan, een liefdesaffaire van een oude zenmeester, enzovoorts.

Maar Ikkyu speelt ook vaak met de betekenis van de woorden *fu* en *ryu* en geeft het woord vaak een andere lading mee. Bijvoorbeeld in sommige gedichten verwijst het wel naar schoonheid, maar met een erotische of romantische associatie. En soms verwijst het woord gewoon naar fysieke seks.

Maar daarnaast verwijst *ryu* soms ook naar zuiver overdracht van de leer (de *dharma*), een overdracht die stroomt als een wind (*fu*) van leraar naar leraar. Omdat de betekenis van *furyu* bij Ikkyu zo vaak afhankelijk is van de context is het moeilijk te vertalen. Volgens een vertaler van het oude Chinees zou je het wel met twintig verschillende woorden kunnen vertalen en daarom wordt het door veel vertalers niet vertaald.

— Over dit boek

Dit boek is geen wetenschappelijk werk en beoogd dat ook niet te zijn. Het is geschreven omdat Ikkyu meer bekendheid

verdient door middel van een Nederlandstalige biografie. Dit boek is ook een korte biografie. De enige mij bekende uitgebreide biografie is geschreven door Jon Carter Covell.³ Dit boek is dan ook een belangrijke bron. De belangrijkste gebeurtenissen in het leven van Ikkyu worden verteld, zonder daarbij al te diep in te gaan op alle politieke ontwikkelingen in het Japan waarin hij leefde en op allerlei geschiedkundige gebeurtenissen aangaande ch'an patriarchen, keizers en dichters in het oude China.

We zagen al dat het oude Chinees moeilijk te vertalen is. Daarom bestaan er, zowel in boeken, artikelen als op internet, meestal grote verschillen in deze vertalingen. Als men de verschillende vertalingen van bepaalde gedichten naast elkaar legt dan, lijken ze soms op elkaar, vaak zijn de opmerkelijk verschillend en heel soms spreken ze elkaar zelfs tegen.

In dit boek zijn de gedichten meestal een combinatie van verschillende vertalingen, met in het achterhoofd het karakter en bevoegenheid van Ikkyu in het uiteindelijke resultaat tot uitdrukking te brengen. Het gaat hier om het denken van Ikkyu, om via zijn gedichten inzicht te krijgen in hoe hij over van alles dacht en wat hij voelde en niet om de poëtische correctheid. In dit boek is daarom gekozen voor de toegankelijke gedichten die iets over Ikkyu zelf vertellen.

De uitgeverij heeft zijn best gedaan zoveel mogelijk alle rechthebbenden van het gebruikte materiaal te achterhalen. Ook vanwege auteursrechten konden veel gedichten niet in het boek worden opgenomen. Voor de lezer die geïnteresseerd is in de complexe en filosofische gedichten van Ikkyu, raad ik het voortreffelijke boek *Ikkyu and the Crazy Cloud Anthology* geschreven door Sonja Arntzen (2022) aan (Zie *Verder Lezen* achter in dit boek).

In het veelzijdig leven van Ikkyu is het onmogelijk alles volgens een strakke chronologie te vertellen, dus wordt en hier en daar wat in de tijd op en neer gesprongen. In dit boek staan ook zijn gedichten niet allemaal op chronologische volgorde. Toch is gepoogd Ikkyu's leven enigszins in te delen

in de plaatsen waar hij gedurende een iets langere periode vaker verbleef. Maar dit is slechts een ruwe indeling, want Ikkyu was vaak op pad.

In de Japanse namen zijn de diakritische tekens zijn wegge- laten dus: Ikkyū wordt Ikkyu, Kasō wordt Kaso, enzovoorts.

We zijn zeshonderd jaar en drie taalbarrières verder. We leven in een heel andere cultuur, maar toch hoop ik dat de lezer een glimp kan opvangen van het leven, het denken en de wereld van Ikkyu.

Maar ach, het is zoals Ikkyu zelf zei: “Er is zelfs niet iemand om het te lezen.”